αὐταὶ θὰ εἶναι πάντοτε χρήσιμοι εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. Τὸ ἀληθῶς τεράστιον ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ κ. Stefanescu μετὰ τόσους μόχθους ἔφερεν εἰς αἴσιον πέρας, εἶναι πράγματι πολύτιμον ὡς τὸ μόνον ἐξετάζον μὲ τόσον λεπτολόγον εὐσυνειδησίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωγραφικὴν τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

***Εἱρμολόγιον** ἐκδιδόμενον ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου τῇ συνεργασίᾳ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἐν Παρισίοις 1932. Σελ. 268.*

Ὡς γνωστόν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν ποίημα, ὅπερ καλεῖται Κανών, σύγκειται συνηθέστερον μὲν ἐξ 8, σπανιώτερον δ' ἐξ 9 ᾠδῶν, ὧν ἑκάστη ἴδιον ῥυθμικὸν σχῆμα καὶ ἰδίαν μελῳδίαν ἔχουσα περιελάμβανε κατ' ἀρχὰς μὲν πλείονας, εἶτα δὲ 3 ἢ 4 ὁμοίας ἀλλήλαις στροφάς· ἑκάστη δηλαδὴ ᾠδὴ εἶχεν ἴδιον εἱρμόν, ἤτοι ἰδίαν στροφήν, πρὸς ἣν ὡς πρὸς παράδειγμα ἐποιοῦντο αἱ ἄλλαι τῆς αὐτῆς ᾠδῆς στροφαί, τὰ καλούμενα τροπάρια. Οἱ εἱρμοὶ δὲ οὗτοι Κανόνων συλλεγέντες ἀπετέλεσαν βιβλίον τὸ καλούμενον Εἱρμολόγιον. Τοιοῦτα δ' Εἱρμολόγια εὕρηνται μὲν πολλὰ ἐν χειρογράφοις, ἤρξαντο δ' ἐκδιδόμενα καὶ τύποις ἀπὸ τῶν μέσων που τοῦ ις´ αἰῶνος ἐν Βενετίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις αὗται, ὡς καὶ αἱ τῶν λοιπῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἡμῶν, γενόμεναι ὑπ' ἀνδρῶν ἀπείρων μὲν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ἑνὸς δὲ ἢ δύο κωδίκων καὶ τούτων οὐχὶ πάντοτε τῶν ἀρίστων, ὑστεροῦσι σφόδρα τῶν ὑπὸ φιλολόγων κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων γενομένων κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίᾳ χρόνους ἐκδόσεων λειτουργικοῦ περιεχομένου ἑλληνικῶν κειμένων. Ἂς παραβάλῃ ὁ βουλόμενος τὰς ὑπὸ τοῦ Krumbacher καὶ Maas γενομένας ἐκδόσεις Κοντακίων τοῦ Ῥωμανοῦ πρὸς τὰ ἐν λειτουργικοῖς βιβλίοις εὑρισκόμενα μέρη τῶν Κοντακίων τούτων καὶ θὰ ἴδῃ τὴν μεγάλην διαφορὰν αὐτῶν. Καὶ ἡ προκειμένη δὲ τοῦ Εἱρμολογίου ἔκδοσις εἶναι μὲν πλουσιωτέρα εἰς εἱρμοὺς τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως τελειοτέρα, ἔν τισι μάλιστα καὶ ὑποδεεστέρα αὐτῶν· διότι, ὅσον ἀμελῶς καὶ ἂν ἐγένοντο αἱ προηγούμεναι τῶν Εἱρμολογίων ἐκδόσεις, τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν αὐτοῖς ᾀσμάτων εἶναι καθόλου εἰπεῖν εὐνόητον, ἐν ᾧ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκδόσει πολλῶν ᾀσμάτων τὸ περιεχόμενον εἶναι ὅλως ἀσαφὲς καὶ ἀκατάληπτον.

Καὶ πρῶτον μέν, ὅπερ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εἱρμολογίου του λέγει ὁ ἐκδότης, ἐπαναλαμβάνων ὅσα πρότερον ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» (Θ´, 80) εἶχε γράψει, ὅτι δηλαδὴ «πρῶτος ἐφευρέτης τῶν εἱρμῶν, ἑπομένως καὶ τῶν Κανόνων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

ὑπῆρξεν οὐχὶ ὁ μέχρι τοῦδε νομιζόμενος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ἀλλ' ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης», δὲν εἶναι ἀληθές. Ἂν ἀνεγίνωσκεν ὅσα παλαιότερον ὁ Pitra καὶ ὁ Γουλ. Christ καὶ ἐσχάτως ὁ Sajdak περὶ Κανόνος ἔγραψαν, θὰ ἐμάνθανεν ὅτι τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἀνδρέου καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐψάλλοντο Κανόνες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Καππαδοκίας, οἱ δύο δ' οὗτοι ποιηταὶ εἶναι οὐχὶ οἱ πρῶτα ἐφευρόντες, ἀλλ' οἱ πολλῷ ὕστερον τῆς εὑρέσεως τοῦ Κανόνος δόντες τὸν ὁριστικὸν τύπον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. «Saeculo igitur IV ex. et V cantabantur in nonnullis monasteriis et ecclesiis carmina, quae Κανόνες, τροπάρια, ᾄσματα appellabantur, qui mos procedente tempore latius et latius patebat ita, ut saec. VI in vulgus probaretur» λέγει ὁ Sajdak ἐν τῷ ὡραίῳ ἔργῳ του «De Gregorio Nazianzeno poetarum christianorum fonte» Cracoviae 1917, 16. Ὅλως δὲ παράδοξα εἶναι καὶ τὰ προσαγόμενα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπιχειρήματα τοῦ ἐκδότου. Ὁ Ἀνδρέας, λέγει, οὔτε ἐν Κωνσταντινουπόλει οὔτε ἐν Κρήτῃ ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τοιαύτην σοβαρὰν μεταρρύθμισιν καὶ ἐκκλησιαστικὸν νεωτερισμὸν καὶ μόνον διὰ τοῦ Ἰωάννου, οὗ τὸ κῦρος ὡς θεολόγου καὶ μουσουργοῦ ἦν μέγα καὶ ἀδιάσειστον, ἠδύνατο ἀσκανδαλίστως νὰ γίνῃ δεκτὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡ χρῆσις τῶν νεοφανῶν τούτων μελῳδιῶν καὶ μορφῶν. Ἀλλ' ἀφ' οὗ, ὡς ἐλέχθη, οὔτε ὁ Ἀνδρέας οὔτε ὁ Ἰωάννης εἶναι εἰσηγητὴς τοῦ Κανόνος, ἀλλὰ συμπληρωταὶ αὐτοῦ, οὐδένα τῶν πιστῶν θὰ ἐσκανδάλιζον οὔτ' ἐν Ἱεροσολύμοις οὔτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἀλλαχοῦ αἱ μεταρρυθμίσεις καὶ βελτιώσεις τοῦ ἀπὸ πολλοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλομένου Κανόνος. Ἀφ' οὗ δ' ὁ ἄσημος καὶ ταπεινὸς διάκονος τῆς Βηρυτοῦ Ῥωμανὸς 2 περίπου αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἀνδρέου ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄνευ οὐδενὸς κύρους ἐφήρμοσε τὸ ὄντως τολμηρὸν σχέδιόν του εἰσαγαγὼν τὸ Κοντάκιον εἰς τὴν λατρείαν, ὅπερ ἐπὶ 3 καὶ πλέον αἰῶνας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διατί ὁ Ἀνδρέας δὲν θὰ ἠδύνατο κατόπιν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει νὰ εἰσαγάγῃ τὸν Κανόνα, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ εἰσηγητὴς αὐτοῦ; Ἂν δὲ πάλιν ὑποτεθῇ ὅτι πρὸς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν νέου εἴδους ἐκκλησ. ᾄσματος ἀπῃτεῖτο «μέγα καὶ ἀδιάσειστον κῦρος» νὰ ἔχῃ ὡς θεολόγος καὶ μουσουργὸς ὁ εἰσάγων τοῦτο, τοιοῦτον βεβαίως κῦρος δὲν εἶχεν ὁ Ἰωάννης, ὅτε ἐποίει καὶ ἐμέλιζε τὰ ᾄσματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκτήσατο αὐτὸ ἀκριβῶς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ᾀσμάτων τούτων ἐν τῇ λατρείᾳ.

Δεύτερον δὲ δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅπερ λέγει εὐθὺς κατόπιν, ὅτι «οἱ εἱρμοὶ εἰς 9 ᾠδὰς διαιρούμενοι περιστρέφονται πάντες περὶ τὸ αὐτὸ θέμα, ἑκάστης ᾠδῆς τὸ αὐτὸ ἐχούσης αὐστηρῶς περιεχόμενον» καὶ ὅτι «ἀπαρεγκλίτως ἐν τῇ θ΄ ᾠδῇ ἐξυμνεῖται ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου μήτηρ». Ἂν ἀνεγίνωσκεν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅπερ ἐξέδωκεν Εἱρμολόγιον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι συνηθέστερον μὲν 8, σπανιώτερον δὲ 9 ᾠδὰς περιέχουσιν οἱ Κανόνες. Οὕτω λ.χ. τὸ Εἱρμολόγιον αὐτοῦ περιλαμβάνει εἱρμοὺς τοῦ α΄ ἤχου 45 Κανόνων, ἐκ τούτων δὲ 30 μὲν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

σύγκεινται ἐξ 8 ᾠδῶν, 15 δὲ ἐξ 9, τοῦ β΄ δ᾽ ἤχου 44 Κανόνων, ὧν 24 ἐξ 8, 20 δ᾽ ἐξ 9 ᾠδῶν, ἡ αὐτὴ δ᾽ ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς Κανόνας τῶν λοιπῶν ἤχων. Ἐν τῇ «Ἀνθολογίᾳ» δὲ Christ - Paranikas περιεχούσῃ 23 Κανόνας εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἑορτὰς ἐν οὐδενὶ τούτων ὑπάρχει β΄ ᾠδή, πάντες δὲ ἐξ 8 ᾠδῶν σύγκεινται. Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἡ ἑτέρα βεβαίωσις τοῦ ἐκδότου ἀληθεύει, ὅτι δηλαδὴ ἕκαστος εἱρμὸς τῶν 8 ἢ 9 ᾠδῶν ἔχει αὐστηρῶς τὸ αὐτὸ περιεχόμενον. Ἐν τῷ α΄ λ.χ. εἱρμῷ ἐξυμνεῖται μὲν πολλάκις ἡ διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διάβασις τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ᾽ ὑπάρχουσι καὶ α΄ εἱρμοί, ἐν οἷς οὐδεμία μνεία γίνεται τῆς διαβάσεως ταύτης. Ἐν τῷ γνωστῷ λ.χ. α΄ εἱρμῷ τοῦ εἰς τὰ Χριστούγεννα Κανόνος τοῦ Κοσμᾶ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε», τοῦ Μ. Κανόνος τοῦ Ἀνδρέου «Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι», τοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Ἰω. Ἀρκλᾶ «Θείῳ καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ», τοῦ εἰς τὸ Πάσχα τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ἀναστάσεως ἡμέρα», τοῦ εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου τοῦ αὐτοῦ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», τοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τοῦ Θεοφάνους «Αἰδέτω σοι, δέσποινα», τοῦ εἰς σεισμὸν τοῦ Ἰωσὴφ «Ὡς φοβερὰ ἡ ὀργή σου», τοῦ εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ἀκαθίστου τοῦ αὐτοῦ «Χριστοῦ βίβλον ἔμψυχον», τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τοῦ Μητροφάνους «Κράτος τῆς ἑνιαίας», ἐν πᾶσι τούτοις οὐδὲν περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς λέγεται. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Εἱρμολογίῳ τοῦ ἐκδότου 32 Κανόνων ὁ α΄ εἱρμὸς οὐδὲν περὶ τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς ἀναφέρει. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τοὺς εἱρμοὺς τῶν ἄλλων ᾠδῶν, ἤτοι ἐκ τῶν 369 Κανόνων, ὧν τοὺς εἱρμοὺς περιέχει τὸ Εἱρμολόγιόν του, εἰς 151 δὲν τηρεῖται αὐστηρῶς ὁ Κανὼν τοῦ ἐκδότου. Ὅτι δὲ ἐν τῷ εἱρμῷ τῆς θ΄ ᾠδῆς «ἀπαρεγκλίτως» ἐξυμνεῖται ἡ Θεοτόκος, οὐδὲ τοῦτο ἀληθεύει. Οὕτω λ.χ. ἐν τῷ εἱρμῷ τῆς θ΄ ᾠδῆς τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 15 Κανόνος «Μεγαλύνομεν πάντες | τὴν σωτήριον ἀνάστασιν | τοῦ παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν | εἰς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν», τῷ τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 108 «Μετεβάλλετο φύσις φλέγουσα | εἰς ὕδωρ ποτὲ καὶ ἐδρόσιζεν | οὓς μέσον ἔφερεν | ὑμνορρήτορας παῖδας», τῷ τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 138 «Σὲ τὸν κατὰ τὴν τάξιν | τοῦ Μελχισεδὲκ ἱερέα γενόμενον | καὶ ἀποπομπέα, τὸν αἴροντα | τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν | Χριστὸν τὸν Θεὸν | ἐν ᾠδαῖς πνευματικαῖς μεγαλύνομεν» οὐδεμία μνεία τῆς Θεοτόκου γίνεται, τοιούτους δὲ Κανόνας ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ του ἐγὼ ἀνέγνων 12.

Παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης ἐν σελ. 151, 175, 186 καὶ 192 ὅτι εἱρμοί τινες Κανόνων ἀποδιδόμενοι εἰς ποιητήν τινα ἐν ἄλλοις Κανόσιν οἱ αὐτοὶ ἀποδίδονται εἰς ἄλλους ποιητάς. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ του ὁ ἐκδότης τετράκις μόνον παρετήρησεν ὅτι οἱ αὐτοὶ εἱρμοὶ εἰς δύο διαφόρους ποιητὰς ἀποδίδονται. Ἐγὼ δ᾽ ὅμως προσεκτικώτερον τὸ Εἱρμολόγιον αὐτοῦ ἀναγνοὺς εὗρον τὴν ὁμοιότητα ταύτην εἱρμῶν καὶ μεταξὺ ἄλλων πολλῶν Κανόνων, ὡς τῶν ὑπ᾽ ἀρ. 109 καὶ 112, 196 - 202, 193 - 204, 209 - 213, 214 - 215, 235 - 242, 239 - 242, 254 - 269, 268 - 271, 268 - 275, 283 - 288,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

292 - 295, 294 - 296, 319 - 336, 321 - 328, 324 - 329, 342 - 348, 343 - 368, 353 - 358, 354 - 368 κ.τ.λ. ἤτοι οὐχὶ τετράκις, ἀλλ᾽ εἰκοσάκις καὶ πλέον παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ὁμοιότης εἱρμῶν.

Ἐκ τῶν εἱρμῶν, οὓς νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδει, τινὲς εἶναι εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους καὶ ὡς τοιούτους δηλοῖ τοὺς ὑπ᾽ ἀρ. 115, 223, 259 καὶ 313, ἤτοι 4, παρέλιπεν ὅμως νὰ δηλώσῃ ὅτι καὶ ἄλλοι 4 εἰς ὅμοιον μέτρον εἶναι πεποιημένοι, οἱ ὑπ᾽ ἀρ. 76, 77, 174, 258. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῶν ὑπ᾽ ἄλλων προεκδεδομένων ἀναφέρει μὲν ὅτι ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 140 εἶναι ἰαμβικός, δὲν ἀναφέρει δὲ ὅτι καὶ οἱ ὑπ᾽ ἀρ. 9, 10 καὶ 50 εἶναι ἰαμβικοὶ καὶ αὐτοί. Ἐκ πάντων δὲ τούτων τῶν ἰαμβικῶν εἱρμῶν 5 μόνον ἔχουσιν ἐκδοθῇ ὀρθῶς κατὰ τὸ μέτρον, ἤτοι οἱ ὑπ᾽ ἀρ. 9,50, 223, 313, 366, πάντες δ᾽ οἱ ἄλλοι 10 πλημμελῶς, ἤτοι στίχοι τινὲς τούτων εἶναι ἄλλοι μὲν ἄμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα, ἄλλοι δ᾽ ὑπέρμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα. Ἐξέδωκε δὲ καὶ τὸν ὑπ᾽ ἀρ. 35 κολοβὸν δύο μόνας ᾠδὰς ἔχοντα, τὴν β´ καὶ τὴν θ´ εἰς δύο ἑκατέρας παραλλαγὰς καὶ οἱ μὲν τῆς β´ στίχοι εἶναι κατὰ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν, οἱ δὲ τῆς θ´ εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους. Ἐν ᾧ δὲ βεβαιοῖ ἐν τῷ προλόγῳ ὅτι εἰς τὴν μετρικὴν παράστασιν τῶν εἱρμῶν ἐπέστησεν ἰδιαζόντως τὴν προσοχήν του βοηθούμενος εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τῆς προσκτηθείσης πείρας του καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρισινοῦ κώδικος τοῦ μετ᾽ αὐστηρότητος φυλάσσοντος τῶν ποιημάτων τούτων τὸν ῥυθμόν, παραδόξως τὸν αὐτὸν εἱρμὸν πολλάκις εἰς δύο διαφόρους ἀπαντῶντα Κανόνας ἄλλως μὲν μετρεῖ ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἄλλως ἐν τῷ ἑτέρῳ Κανόνι. Οὕτω λ.χ. ὁ η´ τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 106 Κανόνος μετρεῖται οὕτως ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ:

Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπτετο
τυραννικῇ προστάξει·
τρισσοφαὴς δὲ χορὸς παίδων ὁ σοφὸς
τοῦ πυρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησε
δροσοβόλῳ ἀγγέλῳ συμψάλλοντες
ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα
πάντα Θεὸν εὐλογεῖτε
καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ὁ αὐτὸς δ᾽ εἱρμὸς ἐν τῷ ὑπ᾽ ἀρ. 120 Κανόνι μετρεῖται οὕτως:

Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπτετο
τυραννικῇ προστάξει·
τρισσοφαὴς δὲ χορὸς
παίδων ὁ σοφὸς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

τοῦ πυρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησεν
δροσοβόλῳ ἀγγέλῳ συμψάλλοντες·
ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα πάντα
Θεὸν εὐλογεῖτε
καὶ ὑπερυψοῦτε
αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἡ αὐτὴ δὲ μετρικὴ ἀσυμφωνία παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους δὶς ἀναγινωσκομένους τοὺς αὐτοὺς εἱρμούς, ὡς λ. χ. εἰς τὸν ζ´ τῶν Κανόνων 139-163, β´ 193-264, ς´ 242-243, ς´ 247-268, ς´ 283-288, ς´ 292-312, η´ 342-348, ζ´ 331-338 κλπ.

Ἐλέγχει μὲν ὁ ἐκδότης τὸν τελευταῖον πρὸ αὐτοῦ ἐκδόντα Εἱρμολόγιον ἐν Ἀθήναις τῷ 1906 Ἰ. Νικολαΐδην ὅτι δὲν ἐμνημόνευσε πανταχοῦ τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν τῶν εἱρμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος οὐδὲν ὄνομα ποιητοῦ ἐμνημόνευσε ἐν τοῖς ὑπ᾽ ἀρ. 7, 10, 35, 68, 69, 70, 78, 89, 94, 116, 117, 159, 160, 168, 172, 173, 201, 255, 256, 257, 261, 304, 305, 307, 311, 312 εἱρμοῖς. Ἀναγράφει μὲν πολλάκις τὴν ἑορτήν, εἰς ἣν ἐποιήθη ὁ Κανών, ἀλλὰ καὶ πολλάκις παραλείπει τὴν ἀναγραφὴν ταύτην δηλῶν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἐνίοτε δὲ οὔτε τὴν ἑορτὴν οὔτε τὸν ποιητὴν ἀναφέρει, ὡς εἰς τοὺς ὑπ᾽ ἀριθ. 255, 256 καὶ 307 Κανόνος.

Μετὰ πόσης δ᾽ ἀμελείας ἐγένετο ἡ ἔκδοσις, μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν, ὧν τινας ἀναγράφω, ὡς εἰλιθέντα σ. 8, πρόσχες 8,30 κ. ἀ., καθηράμενος 11, 57, 113, ἀένναον 14, 128, κηρύξαι 22, ζωήρρυτον 25, ἁλμυρότατον 31, στείρα 32, 72 κ.ἀ., ἱμερτὸν 37, κρηπίδι 40, 50, ἀρρενοπῶς 41, σῶαν 47, 113, ἠσθέντες 47, νάμα 48, 60, διήρηται 50, φρίξαν 55, 167, ὑπερῆραν 61, 180, ἀνεκάθηρε 66, εἰσδύναι 88, ἐπέπωτο 89, ἐρητόρευσε 99, οἷος ἐξ οἵου (= μόνος ἐκ μόνου) 99, παραδώῃς 83, 106, 176, 241, πολυθρύλλητον 111, ἀνέθωρας 118, φρικτώτερον 121, καθόρμησόν μου τὴν διάνοιαν 124, ἐφόβισε 146, στύλος 155, 246, τεθειγμένον 155, εἰσίει καὶ ἔξίει 157, συναρμώσας 173, διηρμένον 183, πλημμελίαις 183, ἀπολύμενον 186, δυσσώδης 192, βαρέως ἤχου 198, διῆλε 199, ῥητορίαις 212, φύλον 213, κατατρώξαν 215, οὐκ ἔξαν, πανόλεθρος 221, ποδὶ κεκονιαμένῳ 222, ἐκλόνισε 225, ἐμψυχομένης 234, αὐχήτω 236, ἔστηκε 241, ἧκες 256, ἄραν 256, ἔδρασον 257, ἀνελλειπῆ 258 κλπ. κλπ. καὶ οἱ βάρβαροι τύποι ἔσβυσε 2, ζωοδῶρον 25, πρὶν καταβριβρώσει 48, σεσαρκοῦσθαι 55, ἐξ ἀδαῆς κόρης 58, ἀποβάλλαι 88, σεσώστω 91, ἀραρότου Λόγου 111, ἐν ἐρέβῳ 167, 183, κνήμεσι 214. Ἔπειτα γράφει μὲν βοᾶν 1,52 κ. ἀ. ἀλλὰ καὶ βοᾷν 63,99 κ. ἀ., ὁρᾶν 216 καὶ ὁρᾷν 52. Ἐν ᾧ δὲ γράφει μελῳδός, μελῳδῶ, ὑμνῳδός, ὑμνῳδία, ᾠκειώσω κλπ. μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου ι, παραλείπει αὐτὸ πλεισταχοῦ γράφων ἄδω, ὠδή, ἄδης, ἤσχυνε, πατρωα, ὠκονομήθη, ἠδέσθη, ὤετο, ἠδεῖτο, μελετας, κητωος,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

ἐν ᾧ, ἐν ᾗ κλπ. ἴσως δι᾿ ἔλλειψιν τῶν καταλλήλων τυπογραφικῶν στοιχείων· τοιαύτην ὅμως ἀσχημίαν τοῦ ἔργου του ἐπ᾿ οὐδενὶ λόγῳ ὤφειλε ν᾿ ἀνεχθῇ ὁ ἐκδότης ἐκτυπώσας αὐτὸ ἐν Παρισίοις σήμερον, ὅτε καὶ ἐπαρχιακὰ τῆς Ἑλλάδος τυπογραφεῖα εἶναι αὐτάρκη εἰς παντὸς εἴδους στοιχεῖα.

Κατὰ ποίαν δὲ μέθοδον ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου, γράφει ὁ ἐκδότης ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ. «Ἡ τῶν εἱρμῶν ἔκδοσις, λέγει, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχαίων δοκίμων κωδίκων, ἐκ τοῦ παρισινοῦ ὑπ᾿ ἀρ. 220 Coislin, κατὰ τὸν ιγ′ αἰῶνα γραφέντος περισυνέλεξα τὸ πλούσιον ὑλικὸν τῶν εἱρμῶν καὶ συνεπλήρωσα τοῦτο δι᾿ ἑτέρου κώδικος τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀποκειμένου ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρᾳ ὑπ᾿ ἀρ. Β 32. Διαφοραὶ γραφῶν μεταξὺ τῶν 2 κωδίκων εἶναι ἱκαναί· τὰς τοιαύτας γραφὰς δὲν ἐσημείωσα, ἵνα μὴ αὐξήσω τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου· ἐπροτιμήθησαν αἱ γραφαὶ αἱ ἰδιάζουσαι εἰς τὸ ὕφος ἑκάστου ποιητοῦ· εἴς τινα μέρη ἐθεώρησα ἀναγκαίαν τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος καὶ ἐσημείωσα ταύτην ὑπὸ τὸ κείμενον. Τινὲς τῶν εἱρμῶν μεμονωμένοι εἰς ἕνα τῶν δύο κωδίκων καὶ ἀνιάτως χωλαίνοντες ἀφέθησαν ὡς εἶχον διὰ τὴν ἔλλειψιν ἄλλου ἀντιτύπου πρὸς διόρθωσιν».

Εἰς ταῦτα παρατηρῶ πρῶτον μὲν ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν γραφῶν τῶν δύο κωδίκων ἔδει νὰ σημειωθῶσι πανταχοῦ ἵνα τὸ ἔργον χρησιμεύσῃ, τοὐλάχιστον, εἰς μέλλουσαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Εἱρμολογίου, ἡ δὲ κατὰ 10 ἢ 15 σελίδας αὔξησις τοῦ ὄγκου τοῦ βιβλίου δὲν δικαιολογεῖ τὴν σπουδαίαν ταύτην παράλειψιν. Δεύτερον δὲ τὸ λεχθὲν ὅτι προὐτίμησε τὰς γραφὰς τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὸ ὕφος ἑκάστου ποιητοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀκριβές, διότι ὄχι μόνον πολλοὶ εἱρμοὶ εἶναι ἀνεπίγραφοι καὶ ἄρα ἀγνώστων ποιητῶν ἔργα, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ, οἱ αὐτοὶ εἱρμοὶ πολλάκις ἐν τούτῳ μὲν τῷ κώδικι ἐπιγράφονται εἰς τοῦτον τὸν ποιητήν, ἐν ἑτέρῳ δὲ κώδικι εἰς ποιητὴν ἕτερον καὶ κατ᾿ ἀκολουθίαν εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν δυνάμεθα ἀδιστάκτως ν᾿ ἀποφανθῶμεν ὅτι ὡρισμένος εἱρμὸς εἶναι τούτου καὶ οὐχὶ ἄλλου ποιητοῦ. Ὅταν δὲ μάλιστα ἐνθυμηθῇ τις καὶ τοῦτο, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τῆς πλουσιωτάτης ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτα καὶ τὰ ἐκδεδομένα δὲ εἶναι οὐχὶ πάντα μετὰ φιλολογικῆς ἀκριβείας ἐκδεδομένα, τότε θὰ πεισθῇ πόσον τολμηρὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἐκδότου, ὅτι προὐτίμησε ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γραφὴν ὡς ἰδιάζουσαν εἰς τὸ ὕφος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ. Τρίτον δὲ παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶναι μεμονωμένοι οἱ ἀνιάτως χωλαίνοντες εἱρμοὶ ἐν τῇ ἐκδόσει του. Ἐσημείωσε μὲν ὅτι οἱ εἱρμοὶ ὑπ᾿ ἀρ. 365 «ὑπέστησαν διαστρέβλωσιν» καὶ ὅτι τὸ κείμενον αὐτῶν εἶναι «σκοτεινὸν καὶ ἀκατανόητον» καὶ περὶ τῶν ὑπ᾿ ἀρ. 366 γράφει ὅτι «οὕτως ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα» ἐξέδωκεν ὡς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ κώδικος ἀπεστάλησαν αὐτῷ, ἄλλους δὲ πάλιν χωλαίνοντας ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ, ἤτοι τοὺς ἀναγινωσκομένους ὑπ᾿ ἀρ. 41, 155, 156, 166, 223, 272, 286, 363, 364 καὶ κατὰ ταῦτα ἄρα ἐκτὸς τῶν 11 τούτων Κανόνων πάντων τῶν λοιπῶν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212

οἱ εἱρμοὶ ἔχουσιν ὀρθῶς. Ὅτι δ' ὅμως ἐκτὸς τούτων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ὑπ' αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντες εἱρμοὶ πλημμελῶς ἐξεδόθησαν καὶ ἀληθῆ «διαστρέβλωσιν» ὑπέστησαν καὶ παρουσιάζουσι κείμενα ὄντως «ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα», περὶ τούτου θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος ἐν ἄλλῳ τόπῳ προσεχῶς, ὅπου θὰ δειχθῇ ὅτι ὄχι μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ στίχοι ὅλοι ἔκ τινων εἱρμῶν παρελείφθησαν, ὡς λ. χ. ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς ἐκδόσεως, ὃν οὐδὲν ὁ ἐκδότης σημειώσας ἐξέδωκεν οὕτως :

Ἡ πρώτη Εὔα
τῇ ἀφαιρέσει τῆς πλευρᾶς πλασθεῖσα
τὴν φθορὰν διὰ βρώσεως εἰσήγαγεν.
Ἡ δευτέρα Εὔα;

ΕΜΜ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

Μιχαὴλ Δ. Βολονάκη, *Ἀγωγὴ τοῦ πολίτου, ἔκδοσις τρίτη, ἐν Ἀθήναις 1933. Σελ. 587. Σχ. 8ον.*

Διὰ τῆς ἐκπονήσεως τοῦ ἀνωτέρω ἔργου του ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Μ. Βολονάκης ἐπεδίωξε νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν καὶ γενικώτερον εἰς πάντα μορφωμένον Ἕλληνα πᾶν ὅ,τι ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζῃ ὁ τελευταῖος οὗτος, ἵνα ἀποτελεσματικωτέρα εἶναι ἡ συμμετοχή του εἰς τὰ τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ διαβιοῖ. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι ἡ τρίτη μετὰ πολλῶν ἐπαυξήσεων καὶ συμπληρώσεων.

Τὴν ὅλην αὐτοῦ συγγραφὴν ὁ κ. Βολονάκης διῄρεσεν εἰς τέσσαρα μέρη καὶ ἓν παράρτημα. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει (σ. 21-40) τὸν ἀπασχολεῖ τὸ δίκαιον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἐν τῷ δευτέρῳ (σ. 43-151) πραγματεύεται ἐνδιαφέροντα θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ τρίτῳ (σ. 154-268) λόγον ποιεῖται περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου, περὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, περὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας, καὶ τέλος ἐν τῷ τετάρτῳ μέρει (σ. 271-501) ἀναπτύσσει θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ συμπληρώματι δέ, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ 4ον μέρος τῆς συγγραφῆς, δημοσιεύει, ὀρθῶς ποιῶν, τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, τὸν καταστατικὸν νόμον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ σύμφωνον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τοῦ ὅλου ἔργου ἐπιτάσσεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία καὶ εὑρετήριος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Καθὼς ὁ ἀναγνώστης θὰ παρετήρησε, καὶ ἐκ τῆς ἁπλῆς μόνον ἀναγραφῆς τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τῶν περιεχομένων τοῦ συγγράμματος, πλουσιωτάτην καὶ ὠφελιμωτάτην ὕλην συνεκέντρωσεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ λίαν ἀξιόλογον βιβλίον του. Δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ παρίδῃ καὶ τὸ Βυζάντιον, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 00:03:44 EEST - 167.114.118.212